

بررسی تاثیر عوامل اقتصادی تورم و رکود بر پرداخت خمس از منظر پرداخت کنندگان خمس: مطالعه موردی استان همدان ۱۳۹۰-۱۳۹۲

ابوالقاسم اثنی عشری امیری*

حمید مسعودیان**

چکیده

آموزه‌های دین مبین اسلام که مشتمل بر بایدها و نبایدها در زمینه عمل و فعل فردی و اجتماعی انسان است، اصطلاحاً به احکام تعبیر می‌شوند. خمس و سایر پرداخت‌های واجب شرعی، در زمره احکام دین اسلام قرار می‌گیرند. در نظام اقتصادی اسلام، منابع و امکانات بسیاری تشریح گردیده است که پرداخت‌های شرعی و مذهبی از قبیل خمس، زکات، خراج، جزیه، انفال، صدقات، هبه، وقف و ... در چارچوب آموزه‌های اسلامی، از آن شمارند. خمس به عنوان یکی از منابع مهم مالی در نظام اقتصادی اسلام و به ویژه در فقه شیعه محسوب می‌شود که حکم آن در آیه ۴۱ سوره مبارکه انفال تشریح گردیده است. مشکلات ناشی از تورم و رکود از مهمترین چالش‌های اقتصاد ایران شناخته می‌شوند. اساس تحقیق حاضر مبتنی بر تاثیر دو عامل مذکور در پرداخت خمس مردم استان همدان می‌باشد که به دلیل عدم انجام آن تا کنون دارای نوآوری می‌باشد. یافته‌های این پژوهش نتیجه تحلیل منابع کتابخانه‌ای و پرسشنامه جامعه نمونه طی سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ می‌باشد و حاکی از آن است که از دیدگاه پرداخت کنندگان خمس، عوامل اقتصادی تورم و رکود موجب کاهش خمس پرداختی ایشان نشده است. یکی از دلایل این مدعا انجام فریضه دینی مردم استان که از انسجام اجتماعی قوی برخوردار هستند، شناخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نظام مالی اسلام، هزینه‌های مذهبی، خمس، درآمد، تورم، رکود
طبقه بندی JEL :

* دانشیار گروه اقتصاد اسلامی دانشگاه پیام نور استان مازندران (نویسنده مسئول) asna_amiri@yahoo.com

dpm@basu.ac.ir

** کارشناس ارشد اقتصاد اسلامی

مقدمه

نقش پرداخت های شرعی

در نظام اسلامی برای تحقق عدالت استحقاقی و فرصت یکسان برای استفاده از نعمات الهی و برابری در کسب رفاه اجتماعی، منابع و امکانات بسیاری تشریح گردیده است که پرداخت‌های شرعی و مذهبی از قبیل خمس^۱، زکات^۲، خراج^۳، جزیه^۴، صدقات^۵، هبه^۶، وقف^۷ و ... در چارچوب آموزه‌های اسلامی چون حرمت ربا، اسراف، تبذیر و احتکار و سفارش به میانه روی و رعایت حقوق دیگران از آن شمارند. بنابر این اسلام حکومتی همراه خود معرفی نموده که همه نیازمندی‌های یک جامعه پاک و مترقی را تضمین کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۹). یکی از آیات نورانی قرآن کریم در زمینه مسائل اقتصادی جامعه و حکومت اسلامی، آیه ۴۱ سوره شریفه انفال است که در تشریح خمس و منابع و مصارف آن بر حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی^۸ نازل شده است. پس از رحلت پیامبر اکرم^۹ و در عصر خلفا، موارد مصرف خمس محدود و در زمان حیات ائمه هدی^{۱۰} مجدداً احیا گردید.

در عصر غیبت کبرای امام دوازدهم حضرت حجت^{۱۱}، مطابق حدیث شریف امام جعفر صادق^{۱۲} وظیفه خطیر تفقه و اجتهاد در دین و هدایت مردم به دوش علما و دانشمندان اسلامی و مجتهدین نهاده شده است. "در حوادثی که پیش می‌آید به کسانی مراجعه کنید که حدیث ما را نقل می‌کنند، بدرستی که آن‌ها حجت من بر شما و من حجت خداوند بر آن‌ها هستم." (بحار الانوار: ۱۸۱/۵۳).

به طور کلی نقش اساسی خمس معطوف به دو مورد می باشد:

۱- نقش معنوی به منظور نیل به تهذیب نفس که شالوده و اساس حیات طیبه در جامعه اسلامیو حیات اخرویاست.

۲- نقش مادی برای توزیع مجدد ثروت بر اساس عدالت اجتماعی و استحقاقی، ترمیم شکاف طبقاتیو تقویت حکومت اسلامی.

1. Khums
2. Zakat or Zakah
3. Kharaj, Tribute
4. Jizya
5. Sadaqah
6. Hiba or Hebe
7. Waqf

بیان مسأله

فقر، تامین آسایش و نیازهای اجتماعی، امنیت اقتصادی، آرامش روحی و روانی و ... از جمله موارد بدیهی است که رفع آن‌ها دغدغه آحاد جوامع بشری است. در جوامع دارای ارزش‌های دینی و سنتی از طریق مشارکت عوامل مرتبط و مسئولیت پذیر و در جوامع مدرن غیر دینی با اتکا به ابزار قانون این معضلات سامان دهی می‌شوند. آمارهای اعتیاد، طلاق، سرقت، جرم و جنایت، غالباً به طور مستقیم یا غیر مستقیم، ریشه در فقر و نیاز مادی انسان دارد که در برخی موارد بدلیل غیر قابل تحمل بودن و از دست رفتن صبوری و تاب و توان فرد، هر از چند گاهی در جامعه بروز می‌کند.

- عدم توانایی دولت برای رفع مشکلات در حوزه‌های مختلف مانند تغذیه، بهداشت، درمان، آموزش و تفریح در جامعه از محل منابع عمومی، معضل توزیع مجدد ثروت و عدم کفایت این منابع در جامعه قابل مشاهده است. یکی از راه‌های برون رفت از این تنگناها و یا کاستن از مشقات آن‌ها، تقویت سرمایه اجتماعی^۸ است. مطالعات زیادی ناظر بر تاثیر گذاری سرمایه اجتماعی بر شاخص‌های توسعه و سرمایه انسانی^۹ مانند سرمایه گذاری، بهداشت، آموزش و ... انجام شده (سوری، مهرگان، ۱۳۸۹) که حاکی از نقش بی بدیل سرمایه اجتماعی در تمامی شئون زندگی بشری است. در جامعه ما علاوه بر حس مشترک ایفای وظایف انسانی و اجتماعی، نوعی سرمایه اجتماعی با پتانسیل بسیار قوی وجود دارد که عناوینی از قبیل زکات، خمس، کفارات، نذورات، موقوفات و ... را در بر می‌گیرد و از مصادیق این تکلیف و بالاتر از آن، یک وظیفه شرعی شمرده می‌شوند.

- شکاف طبقاتی غالباً موجب عدم توانایی خانواده‌ها برای تامین حداقل هزینه‌های زندگی می‌شود. نگاه عادلانه نظام اسلامی عمدتاً معطوف به ترمیم این شکاف بوده است. راه اصلی برای توزیع صحیح و مجدد درآمدها، بهره‌گیری از فرصت‌های بومی موجود در حوزه‌های مختلف است. از جمله این حوزه‌ها که می‌توان از آن بهره گرفت، وجوهات شرعی است که منبع مالی بسیار قابل توجهی را ایجاد خواهد کرد تا بتوان از آن‌ها در ترمیم شکاف طبقاتی و رفع فقر بهره جست (موسایی، کرمی، ۱۳۸۷).

8. Social Capital

9. Human Development

اهمیت و ضرورت پژوهش

- از جمله علل مهمی که ضرورت انجام پژوهش حاضر را توجیه نموده است عبارت‌اند از:
- ✓ تأکید مکرر آموزه‌های اسلام به مومنین برای اقامه قسط و عدالت در جامعه است تا آنجا که انجام این امر مهم را ملاک تقوای مردم برشمرده است. امام علی[ؑ] نیز عدالت را شاخصی برای سنجش تقوا و ترازوی خداوند روی زمین قلمداد می‌نماید (میزان الحکمه، حدیث ۱۱۶۵۷).
 - ✓ اهمیت منابع مالی اسلام و پرداختهای شرعی است که پرداخت خمس در فقه شیعه از مهم‌ترین این منابع می‌باشد در آیه ۴۱ سوره انفال به آن پرداخته شده است.
 - ✓ پژوهش‌های انجام شده در زمینه هزینه‌های مذهبی، خمس و زکات و سایر وجوهات شرعی، عموماً بر جنبه مالیاتی بودن خمس و زکات و جایگزینی آنها با مالیات یا قسمتی از مالیات، تاکید ورزیده‌اند و این در حالی است که اولاً اینگونه پرداخت‌ها در نقاط کشور متفاوت بوده و از یک رویه خاصی پیروی نمی‌کنند، لذا تعمیم یکسان یافته‌های این دسته از پژوهش‌ها در سطح کشور، عاری از ایراد و اشکال نیست. ثانیاً به جز مطالعات دهه اخیر، عمده مطالعات انجام شده قبل از آن، جنبه اثباتی در حوزه نظری و تئوریک داشته‌اند.
 - ✓ خمس، قسمتی از خلاء اقتصادی موجود در جامعه اسلامی را بر طرف می‌کند.
 - ✓ خمس، از جمله فروع دین و جزو عبادات است و باید با قصد قربت انجام گیرد. تمام مذاهب اسلامی در اصل وجوب خمس اتفاق نظر داشته و تنها اختلاف آنان در موارد و مصارف آن است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۹-۱۰).
 - ✓ در سید مصرفی فرد مسلمان، مخارج مذهبی (واجب و مستحب) با هدف سرمایه‌گذاری معنوی در کنار مخارج معیشتی‌دیگر و سرمایه‌گذاری فیزیکی قرار دارد که می‌تواند پیامدهای مثبتی در دنیا و آخرت برای فرد مسلمان داشته باشد. ویژگی اصلی همه این هزینه‌ها، دستورات قرآنی و روایات صحیح وارده است. (فلاحی، ۱۳۸۹: ۳۹)

اهداف و سوال اصلی پژوهش

هدف اصلی این پژوهش تعیین رابطه عوامل اقتصادی تورم و رکود با پرداخت خمس تبیین شده است. همچنین سوال اصلی پژوهش حاضر مبتنی بر این سوال است که آیا عوامل اقتصادی تورم و رکود موجب کاهش خمس پرداختی، تاخیر در پرداخت و دستگردان کردن آن به منظور عدم پرداخت اقسار مختلف جامعه مسلمان می‌گردد؟

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی پژوهش بر این استوار است که عوامل اقتصادی تورم و رکود موجب کاهش پرداخت خمس مردم می‌گردد. سایر فرضیه‌ها که مورد تحقیق این پژوهش قرار دارند عبارتند از: تورم با پرداخت خمس رابطه معکوس دارد. تورم با تاخیر در پرداخت خمس رابطه مستقیم دارد. تورم با دستگردان کردن خمس رابطه مستقیم دارد. نقش عوامل اقتصادی تورم و رکود در پرداخت خمس متفاوت است. سهم بخش‌های اقتصادی کشاورزی، صنعتی، خدماتی و بازرگانی در پرداخت خمس متفاوت است. میزان پرداخت خمس روستائیان بیشتر از شهروندان است.

۱. ادبیات پژوهش

از جمله رفتارهای اقتصادی مسلمانان که از ایمان آنها به خداوند متعال ناشی می‌شود، هزینه کردن بخشی از درآمد خود در راه خداوند است که در قالب مخارج واجب یا مستحب انجام می‌شود. اموری مانند زکات، انفاق، خمس (انفال: ۴۱)، کمک به ایتم، برگزاری مراسم عزاداری و بزرگداشت شعائر اسلامی (حج: ۳۲) و ... از جمله رفتارهای اقتصادی مسلمانان است که افزون بر منافع فردی، دارای منافع جمعی مانند رشد روحی و حتی رشد اقتصادی جوامع نیز می‌باشد. امام صادق^(ع) می‌فرماید: "اگر همه مردم زکات اموال خود را بپردازند، مسلمان فقیر و نیازمندی نخواهد ماند و مردم فقیر، محتاج و گرسنه و برهنه نمی‌شوند، مگر به علت گناه ثروتمندان" (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۶: ۱۳). آمار سالانه مخارج مذهبی توسط مرکز آمار ایران جمع‌آوری می‌شود که شامل پرداخت‌های خانوار بابت وجوه شرعی مانند خمس، زکات و ... هزینه‌های نقدی خانوار به نهادهای مذهبی و سازمان‌های خیریه و کمک به مردم آسیب دیده است که همه آنها با هدف تحقق عدالت اجتماعی و نوع دوستی انسان‌ها صورت می‌گیرد.

۱-۱. عناصر تحقق عدالت اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام

عدالت اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام، از طریق کارکرد سه عنصر در این نظام تحقق می‌یابد:

۱- عنصر فرهنگی: سطح ایمان جامعه به آموزه‌های اسلامی، متغیر مهمی است که بر سطح مصرف، انفاق‌های طبقه مرفه به طبقه فقیر، توزیع دوباره درآمد و ثروت، سرمایه‌گذاری به انگیزه ایثار و در جهت مصالح طبقات مستضعف جامعه، افزایش تعداد بنگاه‌هایی که به انگیزه خدمت به مردم فعالیت می‌کنند تاثیر می‌گذارد که نتیجه این اقدامات داوطلبانه مردم که به انگیزه ایثار و ثواب آخرتی انجام می‌شود، کمک به تحقق رفاه عمومی و کاهش نابرابری‌ها است.

۲- عنصر ساختاری: بازارهای مشارکتی نظام اقتصادی اسلامی، نظام پخش سود است. زیرا در این نظام، بازارهایی مانند بازار اجاره عوامل و بازار مشارکت عوامل در سود وجود دارد که باعث می‌شود سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی نزد گروه خاصی متمرکز نشود و بین عوامل تولید توزیع گردد.

۳- عنصر سیاسی: هر چند وجود دو عنصر پیش گفته در این نظام با قطع نظر از سیاست‌های دولت، به صورت خودکار در جهت ایجاد رشد عادلانه و توزیع مجدد درآمد از ثروتمندان به فقیران عمل می‌کند، ولیکن دولت نیز وظیفه دارد در جهت تحقق عدالت اقتصادی، سیاستگذاری و اقدام کند (میرمعزی، ۱۳۸۴: ۴۴۷-۴۴۹).

۲-۱. محدودیت‌های تخصیص درآمد در اقتصاد متعارف و اقتصاد اسلامی

قسمتی از محدودیت‌های تخصیص درآمد در اسلام مانند محدودیت‌های اقتصاد متعارف است و برخی مربوط به شرع مقدس اسلام می‌باشد. این محدودیت‌ها فردی، نهادی و یا شرعی می‌باشند (میرمعزی، ۱۰۵: ۱۳۸۴-۱۰۷). مطابق آموزه‌های اسلام، هر فرد مسلمانی درآمد خود را بین مصرف کالا و خدمات برای خود و نزدیکان (در حد کفاف و در حد توسعه)، سرمایه گذاری (با انگیزه سود مشروع و با انگیزه ثواب) و انفاق در راه خدا تقسیم می‌نماید. از آیات و روایات چنین استفاده می‌شود که، بر هر فرد مسلمان واجب است تا مخارج زندگی خود را در حد ضرورت و مخارج افراد تحت تکفل خود را در حد کفاف تامین کند و اگر از عهده مخارج ضروری و کفاف بر نیاید، او فقیر است و می‌تواند از خمس و زکات استفاده کند. (میرمعزی، ۸۲: ۱۳۸۴-۱۰۷).

۳-۱. فقر و مسکنت

اجرای عدالت، فقر را کاهش خواهد داد و فقر معلول بی‌عدالتی و ظلم و تبعیض است. امام صادق^(ع) می‌فرماید: "اجرای عدالت میان مردم باعث بی‌نیازی و عمران و رشد می‌گردد. هر عملی که نتایج آن بی‌نیازی و عمران و رشد نباشد عادلانه نیست." (حر عاملی، ج ۱۱: ۱۱۶ باب ۶۹). مسکنت یا مسکین به معنی هیچ نداشتن است (حکیمی، ۱۳۶۹: ۲۹). مسکین تنها ندار نیست، بلکه علاوه بر نداری دچار خواری و ذلت هم می‌باشد یعنی برای تامین معاش از آبروی خود مایه می‌گذارد. شاید بتوان مفهوم فقر مطلق در ادبیات اقتصادی متعارف را همان مسکین نامید (حکیمی، ۱۳۸۸: ۱۷۷). منبع تامین حداقل معاش باید از محل کمک دولت، انفاق و

صدقات مردم، مالیات‌های اسلامی و احیاناً پس انداز منفی فرد مسکین تامین شود. در این حالت دولت باید این طبقه اجتماعی را تحت پوشش و حمایت قرار دهد و دولت عادل و حکومت عادلانه باید پدیده مسکین را با نگرش واجب‌الدفع بودن از بین ببرد (حکیمی، ۱۳۶۹: ۲۹).

تابع مصرف کوتاه مدت فرد فقیر، با معاش کمتر از حد متوسط جامعه و با درآمد مثبت غیر مکفی است. فرد فقیر برای یک معاش آبرومندانه باید با حفظ عزت وی مورد حمایت قرار گیرد. بهترین راه حفظ عزت فرد فقیر، دادن سرمایه لازم برای گسترش فعالیت و افزایش درآمد برای اوست.

۴-۱. عوامل کمی و کیفی موثر بر تخصیص درآمد فرد مسلمان

درآمد فرد: در زمینه هزینه‌های مصرفی در مراحل ابتدایی تا رسیدن به حد کفاف، مصرف تابعی از درآمد نیست، زیرا فرض بر این است که در نظام اسلامی، دولت وظیفه دارد کمبود درآمد فرد را در حد کفاف جبران کند. پس از حد اسراف نیز میل نهایی به مصرف صفر است، زیرا مسلمان اسراف نمی‌کند. بین این دو حد، میل نهایی به مصرف بین صفر و یک قرار دارد. در مورد انفاق در راه خدا قضیه بر عکس است. قبل از حد کفاف، فرد هیچگونه انفاق‌نمی‌کند و پس از آن میل نهایی به انفاق فزونیمی‌گیرد و در حد اسراف، میل نهایی به انفاق بیشتر افزایش می‌یابد.

نیاز^{۱۰}: یکی از عوامل کیفی موثر در تخصیص درآمد فرد مسلمان نیاز است که رابطه معکوس با تخصیص درآمد فرد مسلمان در بازار ثواب و انفاق دارد. نیازهای انسان در سه سطح ضرورت (برای ادامه حیات)، کفاف (برای زندگی در حد متوسط جامعه)، توسعه (برای زندگی مرفه و غیر مسرفانه) قابل تامین است.

ایمان^{۱۱}: فقدان ایمان، فرد را به تجمل‌گرایی و بی‌توجهی به وضعیت فقیران جامعه سوق می‌دهد. از این رو در سطح پس از سطح کفاف، هر چه ایمان فرد افزایش یابد، سهم بیشتری از درآمد خود را در بازار ثواب عرضه می‌کند. افزایش ایمان، انگیزه صرف درآمد برای خود را کاهش و انگیزه کسب درآمد برای خود را تقویت می‌کند. (میرمعزی، ۱۳۸۴: ۱۱۳-۱۱۴).

۱۰. Need

۱۱. Faith

۵-۱. پیشینه و شان نزول آیه خمس

پیش از اسلام، مالیاتی به نام خمس یا به مفهوم خاص آن رایج نبوده است. بلکه از غنایم جنگی یک چهارمی به نام «مرباع» دریافت می‌شد. مرباع شباهت بسیاری به خمس داشته و مختص رئیس قبیله بوده است (ابن اثیر، ج ۱۸۶: ۲). شایان ذکر است که در برخی منابع تاریخی از خمس در عصر جاهلیت یاد شده که آن، مفهوم دیگری غیر از خمس شرعی دارد (علی اکبری، ۱۳۹۰: ۳۲).

خمس در لغت به معنای «یک پنجم» است و در اصطلاح فقهی نیز به همان معنا است، با این تفاوت که با توجه به دیدگاه‌های گوناگون درباره منابع خمس و همچنین موارد مصرف و فلسفه تشریح آن، تعریف و دامنه خمس متفاوت می‌شود (نوری و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۵-۲۷). در منابع اسلامی، درباره زمان وجوب خمس در اسلام اختلاف نظر وجود دارد. بعضی معتقدند پس از نزول آیه خمس (انفال: ۴۱) در پایان جنگ بدر، خمس بر مسلمانان واجب شد و از غنایم به دست آمده از کافران دریافت گردید (محقق، ۱۳۵۹: ۳۶۵).

۶-۱. فلسفه تشریح خمس

برای درک فلسفه تشریح خمس در دوران پیامبر^پ باید به آیه خمس و سنت مراجعه کرد. در آیه مزبور به دو دسته تصریح شده است: در دسته نخست به نام خداوند متعال و پیامبر^پ و ذی القربی که وارثان وی هستند، اشاره شده است. بنابراین درباره فلسفه تشریح خمس برای دسته اول، یعنی پیامبر و ذی القربی دو گونه نیاز وجود دارد: نخست، نیاز جامعه اسلامی به حفظ امنیت و ترویج دین و نیاز دیگر، نیاز اهل بیت رهبر اسلامی (نوری و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۸). دسته دوم نیز عبارت‌اند از: یتیمان، بینوایان، و در راه ماندگان. درباره دسته دوم، با توجه به ویژگی‌های گروه‌های یاد شده، جز نیاز دلیل دیگری در آیه خمس بیان نشده است.

۷-۱. منابع و مصارف خمس در عصر پیامبر^پ

رسول خدا^پ در جهت اجرای فرمان الهی برای دریافت خمس در غیر غنایم جنگی، مأمورانی را به دیگر نقاط گسیل می‌داشت. برخی از محققان معاصر از نامه‌های پیامبر^پ به سران قبایل، چنین برداشت کرده‌اند که آن حضرت از ارباب مکاسب (سود درآمد کسب) نیز خمس گرفته است (علی اکبری، ۱۳۹۰: ۳۳). به روایت بسیاری از مورخان، پیامبر^پ هنگام فتح خیبر در سال هفتم هجری، غنایم

به دست آمده را به سه بخش تقسیم کرد. دو بخش نخست را به مسلمانان و بخش سوم را سهم خدا، رسول، ذی القربی، یتیمان، بینوایان، مصارف خوردنی زنان پیامبر^پ و مصارف خوردنی کسانی که میان پیامبر و اهل فدک برای صلح رفت و آمد می‌کردند، اختصاص دادند (نوری و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۴).

۸-۱. خمس در دوران خلفا و در عصر ائمه علیهم السلام

میزان خمس دریافتی در دوره برخی از خلفا، به علت گسترش فتوحات و بهره مندی بیشتر از غنائم جنگی، افزایش چشمگیر و چند برابری داشت ولی مصرف آن در مسیر دیگری قرار گرفت چنان که برخی از نویسندگان می‌گویند: خمس را شش سهم بود، دو سهم از آن خدا و رسول او، یک سهم مخصوص خویشاوندان پیامبر^پ و سه سهم باقی مانده آن، سهم سه طایفه ای بود که در قرآن آمده است (یتیمان، مسکینان و در راه ماندگان). لیکن چون پیامبر^پ درگذشت، سه سهم آن را ساقط کردند و تمام آن را به سه سهم تقسیم کردند (علی اکبری، ۱۳۹۰: ۳۴).

۹-۱. خمس در عصر ائمه علیهم السلام و غیبت امام زمان (عج)

دولت علوی از منابع مالی مختلفی چون خمس، زکات، فیء، انفال، جزیه و خراج برخوردار بود و از آن‌ها در مسیر تحقق اهداف نظام اسلامی استفاده می‌کرد (علی اکبری، ۱۳۹۰: ۳۰).

در عصر حضور حضرت ولی عصر (عج)، حضرتش فرصت بروز و طرح برداشت‌های گوناگون از کتاب و سنت و سیره را به پیروان پیشوایان دینی قبل از خود نمی‌داد. اما از آغاز قرن چهارم هجری و مقارن با آغاز عصر غیبت، برداشت‌های گوناگونی در چارچوب فقه شیعه پدید آمد. دیدگاه برتر در این دوره، گرفتن خمس از منابع هفت گانه ای است که در فقه شیعه نیز از آنها به شرح زیر سخن به میان آمده است (نوری و دیگران، ۱۳۸۶: ۵۰-۵۱):

۱. غنائم جنگی، ۲. معادن، ۳. غوص، ۴. سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی، ۵. مال حلال مخلوط به حرام، ۶. گنج، ۷. زمینی که از مسلمانان به کافر ذمی انتقال یافته است.

قول مشهور فقها بر اینست که درآمد خمسی پس از معین شدن حداقل معیشت و بیان مرز فقر و غنابرای هر شخصی معین می‌شود. اینکه باید مئونه یا مخارج تولید و مصرف از درآمد کسر شود در روایات آمده است. اختیار سهمین مبارکین به طور کلی مربوط به ولی امر مسلمین است و کسی که بر عهده او و یا در مال وی مقداری حق امام^{علیه السلام} یا سهم سادات باشد، باید آن را به ولی امر خمس یا وکیلی که از طرف او اجازه دارد، تسلیم کند (امام خمینی^(ع)، مساله ۱۷۵۱ تا ۱۸۵۲). مقلدین هر یک از مراجع محترم تقلید (دامت برکاتهم)، اگر در پرداخت سهمین

مبارکین به استناد فتوای مرجع تقلید خود عمل کنند، موجب برائت ذمه می‌شود (آیت الله خامنه ای: ۳۳۱). هیچ درآمدی معاف از خمس نیست. خمس پس از کسر هزینه‌های زندگی به فرد حقیقی اعم از بالغ یا صغیر تعلق می‌گیرد که باید پس از رسیدن به سن تکلیف پرداخت کند. مراد از هزینه، مواردی است که برای گذراندن زندگی لازم است (امام خمینی^(ع)، ج ۱: ۳۵۶-۳۶۲).

۲. پیشینه تحقیق

مطالعات انجام شده در زمینه مخارج مذهبی، خمس و زکات را می‌توان به شرح جدول (۱-۳) بیان نمود.

جدول ۱-۲. مطالعات انجام شده در زمینه مخارج مذهبی، خمس و زکات

ب) مطالعات در زمینه خمس و زکات			الف) مطالعات در باره مخارج مذهبی به طور عام		
۳- مطالعات خارجی توسط اندیشمندان جهان اسلام در زمینه زکات	۲- مطالعات داخلی فقهی در زمینه خمس	۱- مطالعات داخلی اقتصادی در زمینه خمس	۳- مطالعات بر اساس ادبیات اقتصاد متعارف و در چارچوب الگوهای اقتصاد اسلامی		۲- مطالعات بر اساس ادبیات اقتصاد متعارف و مبتنی بر بررسی رفتار عملی مسلمانان
			۲- توسط پژوهشگران خارجی	۱- توسط پژوهشگران داخلی	

محقق ساخته، حاصل مطالعات کتابخانه ای

نخستین دسته از مطالعات بر اساس استخراج دستورهای اقتصادی شرع از مکتب اقتصادی اسلام، مبتنی بر انجام این نوع مخارج به صورت واجب یا مستحب، انجام شده است که بیشتر جنبه اخلاقی و فقهی دارد. آثار امام خمینی^(ع) (۱۳۸۳) و محمدرضا حکیمی و دیگران (۱۳۷۶) از جمله مطالعاتی است که به جمع آوری آیات و روایات در کتب فقهی و روایی اهل سنت و شیعه

پرداخته است.

دسته دوم از مطالعات بر اساس رفتار عملی مسلمانان و بررسی چگونگی برخورد آنان با مخارج مذهبی تدوین شده است که از نظر تعداد، اندک و محدود به مطالعات داخلی است. این دسته از تحقیق‌ها با توجه به ادبیات اقتصادی متعارف و به صورت تجربی انجام شده است. عزتی (۱۳۸۲) در یک بررسی تجربی و از راه وارد کردن عامل ایمان در نظریه رفتار مصرف‌کننده، هزینه‌های مذهبی خانوار را تابعی از درآمد، درجه ایمان و سن سرپرست آن در نظر گرفته است.

کیاء‌الحسینی (۱۳۸۸) در مطالعه خود با استفاده از روش داده‌های تلفیقی طی سالهای ۱۳۸۴-۱۳۶۱، نتیجه‌گیری نموده که درآمد خانوار، بعد خانوار و جنگ تحمیلی اثر مثبت و تورم اثر منفی بر هزینه‌های مذهبی خانوار داشته است.

گروه سوم، مطالعات بر اساس ادبیات اقتصاد متعارف و در چارچوب الگوهای اقتصاد اسلامی و با توجه به قیدهای شرعی حاکم بر رفتار فرد مسلمان انجام شده است. این دسته مطالعات که به وسیله اقتصاددانان مسلمان صورت گرفته را می‌توان به دو گروه مطالعه‌های داخلی و خارجی تقسیم کرد.

میرمعزی (۱۳۸۴) به محدودیت‌های تخصیص درآمد مانند حرمت ربا، حرمت کنز، حرمت اسراف اشاره کرده است و مخارج انسان مذهبی را تابع سه متغیر مخارج مذهبی، مخارج سرمایه‌گذاری و بخشی از درآمد که از راه بازار ثواب در راه خدا صرف می‌شود، دانسته است.

ندری و دیگران (۱۳۸۸) در مقاله‌ای به نقش حاکمیتی دولت اسلامی در بهبود توزیع درآمد اشاره کرده و نقش سرمایه‌گذاری فرهنگی و اجتماعی را در تقویت تفاهم و همبستگی متقابل بین ثروتمندان و فقیران مورد بحث قرار داده‌اند. ایشان اخلاق‌مداری دولت مردان را باعث سیاستگذاری‌های صحیح و اصولی در یاری کردن کم‌درآمدها، افزایش فضای تفاهم و اعتماد عمومی، الگوپذیری مردم و کوشش بیشتر برای زندگی اخلاقی و معنوی همراه با انجام واجبات مانند انتقال‌های منصوص خمس، زکات و امور خیرخواهانه مانند انتقال‌های اختیاری صدقه و وقف دانسته‌اند.

پژوهش‌های خارجی عمدتاً معطوف به مسائل مرتبط با هزینه‌های مذهبی است و در آنها به صراحت به هزینه‌های مذهبی پرداخته نشده است. خان^{۱۲} (۱۹۸۴) تابع مصرف کلان در

12. Khan

چارچوب اسلام را استخراج کرده است و کیار^{۱۳} عبدو (۲۰۰۹) به توزیع مجدد و کاهش فقر اشاره می‌کند و از زکات به عنوان هزینه ناشی از باورها، یاد کرده و اثر آن را بر کاهش فقر تجزیه و تحلیل می‌کند.

تحقیقات انجام شده در باره خمس و زکات، به سه دسته قابل تقسیم هستند:
اغلب مطالعات انجام شده در این دسته مربوط به پژوهش‌های دهه اخیر می‌باشد. از این گروه می‌توان به مطالعات و مقالات زیر اشاره نمود:

لشگری (۱۳۷۴) در مقاله خود این پرسش را مطرح می‌کند که آیا درآمد خمسی در ایران با وظایف آن هماهنگ است یا خیر؟ اگر هماهنگ بود باید در صدد اجرای صحیح خمس در جامعه باشیم و اگر هماهنگی نباشد با یک چالش نظری و تئوریکي مواجه خواهیم بود.

رضایی دوانی و دیگران (۱۳۹۱) در مقاله خویش مالیات بر مجموع درآمد را با خمس از منظر فقه اسلامی مورد مقایسه قرار داده‌اند و بیان می‌کنند که خمس می‌تواند جایگزین مالیات بر درآمد شده و اجرای آن نیازمند یک سیستم جامع اطلاعاتی از درآمد و هزینه افراد و خانوارها می‌باشد.

کیاءالحسینی (۱۳۹۰) در مقاله خود توضیح می‌دهد که رفع ابهامات قانونی و شرعی پرداختهای حقوق مالی - دینی، موجب افزایش کارایی پرداختهای مالی مردم می‌شود. سپس ۱۸ محور را برای ملاحظات پیاده سازی مالیات‌های اسلامی احصاء و رتبه بندی نموده است.
قدما و معاصرین در مطالعات انجام شده خود به تبیین سیر تاریخی خمس و وجوهات شرعی در عصر پیامبر (ص) و ائمه هدی و در عصر غیبت، بیان ادله وجوب خمس، بیان مصادیق آن مبتنی بر آیات و روایات و سنت و سیره معصومین و تضارب آراء فقهی اهل سنت و فقه‌های شیعه پرداخته‌اند.

از آثار این گروه می‌توان به کتاب الخمس تحریر الوسیله، (امام خمینی^(ه)، ۱۳۴۱)، ولی امر و مالکیت اموال عمومی (مؤمن قمی، ۱۳۸۹)، فلسفه خمس و ابعاد آن (مکارم شیرازی، ۱۳۶۱)، کاوشی در احادیث خمس صحیح بخاری (علمی اردبیلی، سجادی زاده، بی تا)، مدیریت خمس در عصر غیبت (فیاض، ۱۳۹۰)، موارد وجوب خمس و زکات (اسماعیلی، ۱۳۷۴) اشاره نمود.

سرانجام گروه آخر که اندیشمندان آن اغلب از میان عامه (اهل سنت) می‌باشند، صرفاً به بررسی زکات در جامعه اسلامی که مبتنی بر برداشتهای متفاوت ایشان از واژه عنیمت در آیه

خمس، سیره و سلوک پیامبر اسلام^۲ و پس از آن، تأسی به رفتار خلفا می‌باشد، پرداخته‌اند. در جدول ۲-۳ به برخی از موارد اختلافی بین مذاهب اسلامی در خصوص منابع خمس اشاره شده است.

جدول ۲-۳. احکام مربوط به موارد تعلق خمس از نظر فقهای مذاهب پنج گانه

اسلامی

مالکی	شافعی	حنبلئ	حنفی	شیعه	اموال
زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس	پول رایج
زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس	طلا و نقره غیر زینتی
بدون حکم	بدون حکم	بدون حکم	زکات واجب	خمس	طلا و نقره زینتی
خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	کنز (متعلق به دوران جاهلیت)
زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس	کنز (طلا و نقره)
بدون حکم	بدون حکم	زکات واجب	زکات واجب	خمس	کنز (غیر طلا و نقره)
زکات واجب	زکات واجب	زکات واجب	خمس	خمس	معدن (طلا و نقره)
بدون حکم	بدون حکم	زکات واجب	خمس	خمس	معدن (غیر طلا و نقره)
بدون حکم	بدون حکم	بدون حکم	بدون حکم	خمس	غوص
لقطه	لقطه	لقطه	لقطه ^{۱۴}	خمس	مال مخلوط به حرام
خمس	خمس	خمس	خمس	خمس	غنائیم جنگی
بدون حکم	یک پنجم (عشر مضاعف)	۱- خمس واجب ۲- بدون حکم	حکم زمین خراجی را دارد	خمس	زمینی که کافر ذمی از مسلمان می‌خرد

کیاء الحسینی، سید ضیاء الدین، رساله کارشناسی ارشد دانشگاه مفید، ۱۳۷۷

۱. با ضم "ال" و فتح "ط" یافته شده، پیدا شده، برداشتن چیزی از روی زمین، دانه خرما که با خوشه به روی زمین افتاده (منجد الطلاب، ۱۳۶۶، ۵۰۸). اشیاء یا حیوانی که انسان پیدا می‌کند.

برخی آثار منذر کحف^{۱۵} و عبدالقادر الاجیل^{۱۶} از زمره این گروه می باشند که به جهت خارج بودن موضوع زکات از بحث این پژوهش، به آن‌ها پرداخته نمی‌شود.

۳. مشخصات جامعه آماری

پژوهش حاضر، با توجه به وسعت تاثیر عوامل اقتصادی در حیات فردی و اجتماعی پرداخت کنندگان خمس یک پژوهش کاربردی^{۱۷} تلقی می‌شود. مع الوصف برخی از مباحث مطروحه در این پژوهش، به تعمیق مبانی و تحکیم بنیادهای گسترده علم اقتصاد اسلامی در زمینه خمس می‌انجامد که از این منظر یک پژوهش بنیادی^{۱۸} محسوب می‌گردد.

موضوع تحقیق حاضر در حوزه علوم انسانی و قلمرو زمانی آن، متکی بر آمارهای ۳ سال منتهی به سال ۱۳۹۲ و قلمرو مکانی در محدوده گستره جغرافیایی خانوارهای استان همدان می‌باشد. جامعه آماری نمونه ای از پرداخت کنندگان خمس در اقشار مختلف مردم استان هستند. همچنین بر اساس انتظار از عملکرد و رفتار فرد مسلمان شیعه با تمکن مالی، پیش بینی می‌شود که ایشان دارای انگیزه مذهبی و قادر به پرداخت خمس می‌باشد. آمارها حاکی از آنست که طی سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۱ بخش خدمات توانسته است بیشترین نقش را در مشارکت اقتصادی مردم استان ایفا کند.

در این پژوهش پس از گردآوری آمار جمعیت استان بر اساس نتایج آخرین سرشماری موجود، برای تعیین حجم نمونه از طریق فرمول کوکران^{۱۹} عدد ۳۸۴/۰۷۵۹، از طریق فرمول مورگان^{۲۰} عدد ۳۸۳/۷۶۳۳ و از طریق مراجعه به جدول مورگان نیز عدد طلایی ۳۸۴ حاصل گردید که سرانجام با اطمینان از اعداد مذکور، تعداد ۳۸۴ نفر برای حجم نمونه (پرداخت کنندگان خمس) تعیین گردید. اطلاعات از طریق روش های کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه) و نمونه گیری به صورت اتفاقی سیستماتیک گردآوری شده است.

15. Monzer Kahf, 1997

16. Abd al Qader al 'Ajil, 1996

17. Applied Research

18. Basic Research

19. Cochran

20. Robert V. Krejcie & Daryle W. Morgan

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. توصیف داده‌ها

گروه نمونه شامل ۳۸۴ نفر از پرداخت کنندگان خمس استان همدان بودند که ۴۹٪ از شهرستان همدان، ۸.۳٪ از شهرستان ملایر، ۷.۸٪ از شهرستان نهاوند، ۷.۸٪ از شهرستان کیودرآهنگ، ۴.۲٪ از شهرستان رزن، ۶٪ از شهرستان بهار، ۷.۸٪ از شهرستان تویسرکان، ۷.۸٪ از شهرستان اسدآباد و ۱.۳٪ از شهرستان فامنین به صورت تصادفی انتخاب شدند. از مجموع پرداخت کنندگان خمس، ۷۴.۷٪ مرد و ۲۵.۳٪ زن بودند. سن حدود ۶۰٪ از گروه نمونه بین ۳۱ تا ۵۰ سال قرار گرفته است. تحصیلات حدود ۶۷٪ از گروه نمونه در مقطع دیپلم تا لیسانس قرار گرفته است. شهرستان همدان به عنوان مرکز استان، دارای بیشترین گروه نمونه با مدرک دکتری می‌باشد. مشاغل کارمندی و سایر مشاغل خدماتی با ۴۵.۶٪ بیشترین و شغل کشاورزی، دامداری و باغداری با ۳٪ فراوانی، کمترین مشاغل گروه نمونه را در بر داشته است. در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲، درآمد گروه نمونه از هزینه‌های ایشان بیشتر بوده است و به طور متوسط حدود ۶۸٪ از افراد گروه نمونه اعلام کرده‌اند که خمس خود را در این بازه زمانی پرداخت کرده‌اند.

۴-۲. تحلیل داده‌ها و فرضیه‌های پژوهش

برای تجزیه و تحلیل فرضیه‌های پژوهش به دلیل کیفی بودن سؤالات پرسشنامه و طبیعتاً غیر نرمال بودن متغیرهای پژوهش، از آزمون‌های ناپارامتری^{۲۲} نظیر خی دو^{۲۳} و فریدمن^{۲۴} و نیز طیف لیکرت^{۲۵} استفاده شده است. سپس برای سنجش روایی و پایایی، ۳۰ عدد پرسشنامه با روش آلفای کرونباخ مورد تحلیل قرار گرفت، که پایایی پرسشنامه پرداخت کنندگان خمس ۰/۷۵ حاصل گردید که نشان می‌دهد پرسشنامه‌ها از پایایی بالایی برخوردار هستند.

۴-۳. بررسی فرضیه اصلی از طریق آزمون خی دو

عوامل اقتصادی تورم و رکود موجب کاهش پرداخت خمس مردم می‌گردد.

به طور میانگین به نظر ۳۹ نفر از پرداخت کنندگان خمس، عوامل تورم و رکود اقتصادی در

21. Non-normal Variables

22. Nonparametric test

23. Chi - Squared test

24. Friedman test

25. likert scale

پرداخت خمس مؤثر است، به نظر ۱۲ نفر اکثر مواقع مؤثر است، ۷۶ نفر نظری نداشته‌اند، به نظر ۸۳ نفر گاهی اوقات مؤثر است و به نظر اکثر آنان یعنی ۱۷۴ نفر تأثیری ندارد. نتایج بدست آمده از آزمون خی دو نشان می‌دهد که بین فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار (۷۶/۸) تفاوت معناداری وجود دارد ($p=0/0001$ و $\chi^2=196/80$) زیرا ($p<0/05$). بنابراین با توجه به فراوانی‌های مشاهده شده با ۹۵٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که از نظر پرداخت کنندگان خمس، تورم و رکود اقتصادی تأثیری بر پرداخت خمس ندارد.

۴-۴. بررسی سایر فرضیه‌ها از طریق آزمون های خی دو و فریدمن

فرض (۱) تورم با پرداخت خمس رابطه معکوس دارد.

۲۴ نفر از پرداخت کنندگان خمس بیان داشته‌اند که اگر قیمت کالاها در بازار همیشه روبه افزایش باشد، پرداخت خمس خود را کاهش می‌دهند، ۸ نفر اکثر مواقع کاهش می‌دهند، ۶۳ نفر نظری ندارند، ۶۸ نفر گاهی اوقات کاهش می‌دهند و ۲۲۲ نفر کاهش نمی‌دهند. نتایج بدست آمده از آزمون خی دو نشان می‌دهد که بین فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار (۷۶/۸) تفاوت معناداری وجود دارد ($p=0/0001$ و $\chi^2=376/31$) زیرا ($p<0/05$). بنابراین با توجه به فراوانی‌های مشاهده شده با ۹۵٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که از دیدگاه پرداخت کنندگان خمس، تورم تأثیری بر پرداخت خمس ندارد و باعث کاهش پرداخت خمس نمی‌شود.

فرض (۲) تورم با تأخیر در پرداخت خمس رابطه مستقیم دارد.

۲۶ نفر از پرداخت کنندگان خمس بیان کرده‌اند که اگر قیمت کالاها در بازار همیشه روبه افزایش باشد، خمس خود را با تأخیر می‌پردازند، ۱۰ نفر اکثر مواقع با تأخیر می‌پردازند، ۷۹ نفر نظری ندارند، ۸۵ نفر گاهی اوقات با تأخیر می‌پردازند و ۱۸۴ نفر تأخیری در پرداخت خمس ندارند. نتایج بدست آمده از آزمون خی دو در جدول نشان می‌دهد که بین فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار (۷۶/۸) تفاوت معناداری وجود دارد ($p=0/0001$ و $\chi^2=242/27$) زیرا ($p<0/05$). بنابراین با توجه به فراوانی‌های مشاهده شده با ۹۵٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که از دیدگاه پرداخت کنندگان خمس، تورم موجب تأخیر در پرداخت خمس ایشان نمی‌شود.

فرض ۳) تورم با دستگردان کردن خمس رابطه مستقیم دارد.

۷۴ نفر از پرداخت کنندگان خمس وقتی که قیمت کالاها در بازار افزایش یابد، با وکیل و مرجع تقلید خود برای دستگردان کردن خمس مصالحه می کنند، ۱۴ نفر اکثر مواقع مصالحه می کنند، ۷۳ نفر نظری ندارند، ۱۰۲ نفر گاهی اوقات مصالحه می کنند و ۱۲۱ نفر مصالحه نمی کنند. نتایج بدست آمده از آزمون خی دو نشان می دهد که بین فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار (۷۶/۸) تفاوت معناداری وجود دارد ($p=0/0001$ و $\chi^2=85/24$) زیرا ($p<0/05$). بنابراین با توجه به فراوانی های مشاهده شده با ۹۵٪ اطمینان می توان نتیجه گرفت که از دیدگاه پرداخت کنندگان خمس، تورم تأثیری بر دستگردان کردن خمس ندارد و باعث دستگردان کردن خمس نمی شود.

فرض ۴) میزان پرداخت خمس روستائیان بیشتر از شهرنشینان است.

به نظر ۱۸۳ نفر از پرداخت کنندگان خمس، روستائیان بیشتر از شهرنشینان خمس خود را می پردازند، به نظر ۴۴ نفر اکثر مواقع، ۷۲ نفر نظری ندارند، به نظر ۴۲ نفر گاهی اوقات بیشتر از شهرنشینان خمس خود را می پردازند و ۴۳ نفر خلاف این عقیده را دارند. نتایج بدست آمده از آزمون خی دو در جدول نشان می دهد که بین فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار (۷۶/۸) تفاوت معناداری وجود دارد ($p=0/0001$ و $\chi^2=191/80$) زیرا ($p<0/05$). بنابراین با توجه به فراوانی های مشاهده شده با ۹۵٪ اطمینان می توان نتیجه گرفت که روستائیان بیشتر از شهرنشینان خمس خود را می پردازند.

فرض ۵) نقش عوامل اقتصادی تورم و رکود در پرداخت خمس متفاوت است.

به منظور رتبه بندی میزان تاثیر عوامل اقتصادی مذکور در پرداخت خمس، از آزمون فریدمن استفاده شده است. با توجه به نتایج آزمون فریدمن، از نظر پرداخت کنندگان خمس، از بین دو عامل اقتصادی تورم و رکود اقتصادی به ترتیب رکود اقتصادی با کمترین میانگین رتبه، بیشترین تأثیر را در پرداخت خمس (کاهش پرداخت خمس، تاخیر در پرداخت خمس و مصالحه با مرجع تقلید یا نماینده برای دستگردان کردن خمس) دارد و عامل تورم در رتبه بعدی قرار می گیرد.

فرض ۶) سهم بخش‌های اقتصادی کشاورزی، صنعتی، خدماتی و بازرگانی در پرداخت خمس متفاوت است.

با توجه به نتایج آزمون فریدمن، از نظر پرداخت کنندگان خمس، در اولویت نخست کشاورزان و دامداران، در اولویت دوم کارمندان و صاحبان سایر مشاغل خدماتی، در اولویت سوم کسبه، تجار، بازاریان و بازرگانان و در اولویت آخر صنعتگران و صاحبان معادن نسبت به پرداخت خمس مقید می‌باشند.

جمع بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر در مورد بررسی تاثیر عوامل اقتصادی تورم و رکود بر خمس پرداختی تهیه و تدوین شده است. سؤال این پژوهش که به منظور نیل به اهداف تحقیق طراحی شده، عبارت است از اینکه آیا عوامل اقتصادی تورم و رکود موجب کاهش خمس پرداختی، تاخیر در پرداخت و دستگردان کردن آن به منظور عدم پرداخت اقسام مختلف جامعه مسلمان می‌گردد؟

✓ با توجه به میل باطنی پرداخت کنندگان خمس نسبت به ادای فریضه خمس، از دیدگاه ایشان تورم موجب عدم پرداخت، کاهش، تاخیر در پرداخت و دستگردان کردن خمس نمی‌شود و ایشان ادای فریضه منصوص پرداخت خمس را تابع دو عامل اقتصادی تورم و رکود نمی‌دانند.

✓ از نظر پرداخت کنندگان خمس، در حالت تورم و رکود، رکود اقتصادی می‌تواند بیشترین تاثیر را نسبت به تورم در کاهش پرداخت خمس مردم داشته باشد.

✓ از منظر پرداخت کنندگان خمس، ترتیب تقید گروه نمونه در پرداخت خمس عبارت است از: اولویت نخست کشاورزان و دامداران، اولویت دوم کارمندان و صاحبان سایر مشاغل خدماتی، اولویت سوم کسبه، تجار، بازاریان و بازرگانان و در اولویت آخر صنعتگران و صاحبان معادن نسبت به پرداخت خمس مقیدترند.

✓ از نظر پرداخت کنندگان خمس، روستائیان بیشتر از شهرنشینان خمس خود را می‌پردازند.
✓ با توجه به اینکه اغلب پرداخت کنندگان خمس، در میان طبقات کم درآمد قرار داشتند و حتی عده ای از ایشان تحت شرایط خاص روحی و روانی در حالیکه پس اندازی نداشته و یا درآمدها در بازه زمانی تحقیق کاهش یافته، اذعان کرده‌اند که خمس خود را پرداخت نموده‌اند، لذا انتظاری که به لحاظ نظری در خصوص پرداخت خمس برای برقراری عدالت، توزیع ثروت و کاهش فقر قبلاً ایراد شد، برآورده نمی‌شود، زیرا اغلب پرداخت کنندگان خمس،

همان طبقات کم درآمد جامعه هستند.

یکی از فرصت‌ها و سرمایه‌های ارزشمند جامعه اسلامی ما، انسجام اجتماعی مردم حول محور تشریک مساعی با هم‌نوعان و هم‌کیشان خود می‌باشد که در عرصه‌های مختلف اجتماعی مانند انفاق، صدقه و پرداخت‌های مذهبی از قبیل خمس، آن را به منصف ظهور می‌رسانند.

پیشنهاد‌های برگرفته از پژوهش

ایجاد امنیت و تامین حقوق حاجتمندان جامعه در حکومت اسلامی از طریق توسعه و ترویج فرهنگ و ارزش‌های اعتقادی به عنوان سرمایه‌های اجتماعی، ایجاد بسترهای لازم برای احساس امنیت خاطر بین آحاد مردم برای ابراز واقعی درآمد و پس‌اندازشان به منظور برنامه‌ریزی علمی و صحیح در تامین و تخصیص منابع مرتبط با وجوهات شرعی، ایجاد بسترهای شرعی، قانونی و اجرایی لازم برای یک کاسه نمودن درآمد حاصل از وجوهات شرعی و مالیات‌های حکومتی و جلوگیری از پرداخت مضاعف مالیات شرعی (خمس و زکات) و مالیات دولتی از جانب متدینین، هزینه‌سازی خمس در فعالیتهای عام‌المنفعه مانند ساخت و ساز مدارس، ایجاد اشتغال و ارتقاء سطح بهداشت، به منظور ایفای نقش حمایتی و افزایش انگیزه پرداخت خمس به ویژه در طبقات مرفه جامعه، تغییر رویکرد سنتی جمع‌آوری و مصرف وجوهات به رویکرد علمی و تخصیص بهینه منابع مالی حاصل از وجوهات شرعی از طریق بهره‌گیری از تخصص اقتصاد دانان در شناسایی مستحقین واقعی دریافت کمک‌های مالی شرعی و قانونی از جمله پیشنهادتی است که مسئولین امر را در تخصیص بهینه و کارآی منابع یاری خواهد کرد.

منابع

۱. قرآن کریم .
۲. اسماعیلی، اسماعیل. (۱۳۷۴)، موارد وجوب خمس و زکات، فصلنامه فقه، ش ۳.
۳. پورفرج، علیرضا، انصاری سامانی، حبیب. (۱۳۸۹)، بررسی نظری عدالت استحقاقی مبتنی بر نظام شایستگی با مبانی عدالت اسلامی، (بی‌جا).
۴. حسینی خامنه‌ای (مقام معظم رهبری)، سید علی. (۱۳۸۷)، رساله اجوبه الاستفتائات، ترجمه: احمد رضا حسینی، تهران، الهدی.
۵. حکیمی، محمدرضا، محمد و علی. (۱۳۷۶)، الحیاء، ترجمه: احمد آرام، تهران، دفتر نشر

- فرهنگ اسلامی، شش جلدی.
۶. رضایی دوانی، مجید، خادمی، علی اکبر، حاج محمدی، فرشته. (۱۳۹۱)، بررسی تطبیقی مالیات بر مجموع درآمد و خمس، مالیات، ش ۱۵، مسلسل ۶۳.
۷. سوری، علی. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی، تحقیقات اقتصادی، ۶۹.
۸. علمی اردبیلی، علی، سجاذزاده، سیدعلی. (بی تا)، کاوشی در احادیث خمس صحیح بخاری، علوم حدیث، س پانزدهم، ش ۴.
۹. علی اکبری، محمدحسین. (۱۳۹۰)، سیاست‌های مالی امام علی^(ع)، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چ اول.
۱۰. فلاحی، محمدعلی، ارشدی، وحید. (۱۳۸۹)، بررسی عوامل موثر بر مخارج مذهبی خانوارهای شهری در استان‌های ایران، فصلنامه اقتصاد اسلامی، س ۱۰، ش ۳۹.
۱۱. فیاض، محمدصادق. (۱۳۹۰)، مدیریت خمس در عصر غیبت، پژوهش نامه فقهی، ش ۴.
۱۲. کیاء الحسینی، سیدضیاءالدین. (۱۳۸۸)، عوامل موثر بر هزینه‌های مذهبی دهک‌های درآمدی خانوارهای شهری ایران، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۹، ش ۳۵.
۱۳. لشگری، علیرضا. (۱۳۷۴)، خمس و خصوصیات آن، روند، ش ۲۰ و ۲۱.
۱۴. موسوی خمینی (امام خمینی^(ر))، سید روح الله. (۱۳۸۳). تحریر الوسیله، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، چ اول.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۶۱)، فلسفه خمس و ابعاد آن، درس‌هایی از مکتب اسلام، س ۲۲، ش ۱۲.
۱۶. مهرگان، نادر. (۱۳۸۶)، نقش سرمایه اجتماعی در تشکیل سرمایه انسانی، پژوهشنامه بازرگانی، ج اول، ش ۴۲.
۱۷. میرمعزی، سیدحسین. (۱۳۸۷)، اقتصاد کلان با رویکرد اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چ ۲.
۱۸. میرمعزی، سیدحسین. (۱۳۸۴)، مبانی خرد الگوی مصرف کلان اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۵، ش ۲۰.

۱۹. موسایی، میثم، کرمی، یوسف. (۱۳۸۷)، بررسی نقش خمس در رفع فقر مطالعه موردی: شهر شال قزوین، راهبرد یاس، ش ۱۶.
۲۰. موسایی، میثم. (۱۳۸۸)، نقش فرهنگ در الگوی مصرف، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۹، ش ۳۴.
۲۱. مؤمن قمی، محمد. (۱۳۸۹)، ولیّ امر و مالکیت اموال عمومی، فصلنامه فقه اهل بیت، ش ۶۸.
۲۲. مهرگان، نادر، دلیری، حسن، شهانواز، سارا. (۱۳۹۱)، برآورد روند سرمایه اجتماعی در استان‌های ایران، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۲۰، ش ۶۴.
۲۳. نوری، محمدمیر و دیگران. (۱۳۸۷)، خمس، چالش‌ها و راه کارها، دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، چ دوم.
۲۴. ندری، کامران، قلیچ، وهاب. (۱۳۸۸)، نقش حاکمیتی دولت اسلامی در بهبود توزیع درآمد، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۹، ش ۳۵.
۲۵. مرکز آمار ایران، قابل دسترسی در آدرس: www.amar.org.ir
۲۶. مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشور، قابل دسترسی در آدرس: www.irandoc.ac.ir
۲۷. معاونت برنامه ریزی استانداری همدان، گزیده شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان همدان. قابل دسترسی در آدرس: www.ostan.hm.ir
28. Abd al Qader al 'Ajil, "Study of Zakah institutions' activities: case of the Kuwait Zakah House," paper presented at the Third International Conference on Zakah, Malaysia, Jan 1996.
29. Monzer Kahf, ed., Economics of Zakah, Book of Reading, Islamic Research and Training Institute, IDB, Jeddah 1997. Available at URL: <http://monzer.kahf.com/papers.html>.
30. Muhammad Mahmud Zaghlul, "Acceptance and distribution of Zakah: the experience of Nasir Social Bank," paper presented at the Seminar on Zakah, Khartoum, May 1990, sponsored by the Islamic Research and Training Institute and the Chamber of Zakah of Sudan.
31. Muhammad 'Uglah, "Historical and Contemporary Applications of Zakah," paper presented at the Third International Conference on Zakah, Kuala Lumpur, Malaysia, Jan 1996.

بررسی تاثیر عوامل اقتصادی تورم و رکود بر پرداخت خمس از منظر پرداخت کنندگان خمس: مطالعه موردی
استان همدان ۱۳۹۲-۱۳۹۰

32. The Zakah Law of Libya, Proceedings of the First International Conference on Zakah, Kuwait, May 1984, Published by the Kuwait Zakah House.